

Таким чином, виходячи з наведених спостережень, слід дійти висновку, що р. Рось “Слова о полку Ігоревім” та р. Русь пізньосередньовічних джерел - це одна і та ж річка, що протікала приблизно посередині шляху з Путивля до Рильська. Це знімає протиріччя між інформацією писемних джерел, географічними реаліями та логікою руху хана Гзи під час походу у Посеймя.

Джерела та література

1. Слово о полку Игореве / Под ред. В.П. Андриановой-Перетц. – М.; Л., 1950.
2. Ипатьевская летопись. – М., 1962.
3. Татищев В.Н. История Российская. – М., 1964. – Т. III.
4. Словарь-справочник “Слова о полку Игореве”. – Л., 1978. – Вып. 5.
5. Рыбаков Б.А. “Слова о полку Игореве” и его современники. – М., 1971.
6. Рыбаков Б.А. Петр Бориславич. Поиски автора “Слова о полку Игореве”. – М., 1991.
7. Творогов О.В. Рось // Энциклопедия “Слова о полку Игореве”. – СПб., 1995. – Т. 4.
8. Книга Большому Чертежу. – М.; Л., 1950.
9. Анпилогов Г.Н. Бортные знамена как исторический источник (По Путивльским и Рылским переписным материалам конца XVI и 20-х годов XVII в.) // Археология СССР. – 1964. – №4.
10. Русіна О.Б. Грамоти Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирю (у копіях севського походження) // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Вып. 2.
11. Німенко Н.А., Звагельський В.Б. Грамота XVII ст. щодо землеволодіння у Путивльському повіті // Сумська старовина. – Суми, 2001. – № VIII-IX.
12. Звагельський В.Б. До питання про історико-географічні реалії Ігоревського походу // Словознавство. – К.; Суми; Путивль, 2000. – Вип. I.
13. Энциклопедичний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985.

SUMMARY

In the article is focused on mentioning of the name of the river Ros' in “Slovo o polku Ihorevi” (“Lay of Ihor's Campaign”) and other documents. The research is connected with Khan Gza's attacks in spring 1185 on the territories in the basin of the river Seim. The author gives a number of the Middle Age documents, according to which the river Ros' was located approximately between Putivl and Rylsk.

В.О. Василенко

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ДОБИ ПРАВЛІННЯ ВИТАУТАСА В ДОСЛІДЖЕННЯХ О.І. БАРБАШЕВА

Кінець XIX і початок XX ст. являють собою важливий етап у розвитку російської, точніше, “руської”, східнослов'янської литуаністики. Якщо праці з історії Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), або “Західної Русі”, 1860-х років (І. Беляєва, М. Кояловича, П. Кукольника, П. Щебальського) носили переважно полемічний, пропагандистський, а не суто критичний, науковий характер, то в 80-х роках XIX ст. ситуація суттєво змінюється. Безперечно, вирішальний вплив на це справив “Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV столетия” В. Антоновича (1878), доведений, щоправда, лише до 1377 р.

Приблизно з тієї хронологічної межі, на якій зупинився Антонович, розпочав своє

дослідження історії ВКЛ Олександр Іполитович Барбашев (1858-?). Його ім'я відоме переважно завдяки двом монографіям [1; 2], що являють певну цілісність і присвячені добі великого князя Витаутаса (Вітовта). Це яскравий приклад “історика однієї праці”; окрім неї, ним опубліковані лише дві невеличкі розвідки з джерел і бібліографії історії Литви [3; 4]. Небагато відомо і про його життя: він закінчив історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету, в 1886 р. отримав ступінь магістра російської історії за свою першу монографію, роботою над якою спочатку керував К. Бестужев-Рюмін [1.-С.VI]; у подальшому викладав у середніх навчальних закладах російської столиці.

Виглядає не випадковим звернення Барбашева саме до зазначеного сюжету. Адже на той час польська історіографія вже мала певні здобутки в дослідженні цього періоду (праці А. Прохаски, Ст. Смольки, К. Стадницького). Тодішня ж російська литuanістика, якщо послуговуватися тойнбіанською термінологією “Виклику-і-Відповіді”, великою мірою являла собою реакцію на “тенденційні” польські твори, своєю чергою, не менш тенденційну. Такий намір відверто був задекларований і Барбашевим [1.-С.V].

Історія Литви, що передувала виступу Витаутаса на авансцену, висвітлена істориком досить побіжно. Особливо це стосується першої частини його праці, що викликало досить різкі зауваження з боку рецензентів [5.-С.149]. Очевидно, це не в останню чергу змусило автора дати на початку своєї другої монографії огляд згаданої доби в історії ВКЛ.

Що стосується поглядів вченого на фактори і процес утворення Литовської держави, то насамперед впадає у вічі повна залежність від відповідної концепції В. Антоновича. Власне, це є справедливим не тільки стосовно Барбашева; цей вплив помітний, тією чи іншою мірою, в більшості тогочасних праць з литuanістики. Так само, як і Антонович, автор наголошує на тривалій відсутності власне політичного зв'язку між дрібними литовськими волостями і наявності лише релігійної і мовної єдності [2.-С.2; пор.: 6.-С.16-17, 19; 7.-С.6-7, 9, 15]. Приймає він і точку зору щодо відсутності міст у Литві до середини XIII ст., хоча на той час вона вже зазнала критики з боку М. Дашкевича [2.-С.2, 113; 6.-С.17-18; 7.-С.7-9; 8.-С.8-10].

Типовим тоді було й уявлення про вельми сильний руський вплив на Литву ще задовго до XIII ст., в першу чергу шляхом колонізації з Полоцької, Смоленської і Новгородської земель [2.-С.5, 113-114; пор.: 9.-С.12-14, 238, 349, 353].

Що ж до власне державотворчих процесів у Литві, то їхній початок О. Барбашев, знов-таки йдучи за авторитетом Антоновича, пов'язує насамперед із зовнішнім фактором, а саме із загрозою з боку Лівонського і Тевтонського лицарських орденів. Походи на Литву руських і польських князів, згідно з цим поглядом, носили якісно відмінний характер, не загрожуючи власне існуванню литовців як окремого народу, а тому й не мали подібних далекосяжних наслідків у внутрішньому житті Литви [6.-С.46-47; 7.-С.15; 2.-С.10]. Грабіжницькі походи литовців на сусідні області роздрібненої на той час Русі поступово починають переслідувати іншу мету – територіальні надбання. Саме це спричиняє посилення окремих князів, у першу чергу Міндаугаса (Міндовга). Характеристика доби правління останнього Барбашевим містить мало оригінального. Зокрема, це стосується підкреслення руських впливів у ВКЛ внаслідок приєднання Міндаугасом Чорної Русі та Полоцької землі. “Загальним місцем” у литuanістиці до нашого часу залишається і твердження про відступництво великого князя у 1260 р. від прийнятої раніше католицької віри, хоча на початку XX ст. О. Пресняков здійснив спробу дещо захитати цей усталений погляд [10.-С.52].

Запозичена в Антоновича загальна характеристика доби, що настала в історії ВКЛ по загибелі Міндаугаса (1263) як періоду істотного послаблення великокнязівської влади і втрати контролю над деякими землями, зокрема, повної незалежності Ерденіса (Ердения), князя полоцького і вітебського [6.-С.74-75; 7.-С.35-36; 2.-С.13; 11.-С.146]. Як і багато інших тверджень Антоновича, ця теза викликала заперечення з боку Дашкевича [8.-С.35; пор.: 10.-С.55].

Не є оригінальним і твердження Барбашева стосовно того, що відродження політики

Міндаугаса пов'язане з приходом до влади у ВКЛ нової династії, перший представник якої Русувергус ("Лютувер") вперше згадується під 1291 р. [12.-С.148]. Успіхами політика її представників, на думку автора, була зобов'язана широкій опорі на руський елемент у внутрішній і зовнішній політиці [2.-С.13, 115; пор.: 6.-С.77-79; 7.-С.38, 44-45, 47-49]. Дивно, що Барбашев не вважав остаточно вирішеним питання, був великий князь Гедімінас (Гедимін) сином чи братом свого попередника Витеніса (Вітеня), хоча на той час вже були відомі вирішальні аргументи на користь другого [13.-С.165].

На думку Барбашева, ще за життя Гедімінаса його син Любартас (Любарт) отримав у спадок Волинь по смерті тестя Лева Юрійовича (1325) [2.-С.14]. Що ж до проблеми часу і обставин підпорядкування Литви Києва, то в першій монографії це питання кваліфікується як спірне [1.-С.1]; у другій же, не виключаючи можливості походу Гедімінаса на Київ "біля 1333 р.", він більш впевнено стверджує, що цей похід не мав вирішального значення і Київська земля залишилася в залежності від татар. Як бачимо, і в цьому випадку автор виразно йде за В. Антоновичем та іншими дослідниками [2.-С.14; пор.: 14.-С.338].

Одним з небагатьох виключень є точка зору О. Барбашева стосовно статусу одного з синів Гедімінаса – Явнутіса (Явнута) протягом 1341-1345 рр. Він, як і К. Стадницький і М. Дашкевич, вважав його великим князем, тоді як Антонович заперечував це [15.-С.23; 8.-С.97-98; 2.-С.17; 6.-С.98-100; 7.-С.88-93]. Після ж 1345 р., на думку Барбашева, одночасно співіснували два великих князі – брати Явнутіса Альгірдас (Ольгерд) і Кястутіс (Кейстут) [2.-С.21]; пізніше аналогічної точки зору дотримувався М. Чубатий [16.-Т.СXLIV-СXLV.-С.74].

До поглядів Антоновича Барбашев схиляється і стосовно зайняття Альгірдасом Поділля і передання його племінникам – Коріатовичам; з незрозумілих причин він вважає, що останнім з 1377 р. належала і частина Волині [1.-С.68-69; 2.-С.21].

Традиційно для тодішньої російської історіографії підкреслюється "руський характер" ВКЛ – Барбашев іноді використовує термін "Русько-литовська держава", – зокрема, аналогічна Московській Русі удільна система (а не феодалізм), і роль Вільнюса як "західного центру руського племені".

Акцентує він увагу і на поширенні православ'я у Литві, особливо серед верхів суспільства. Так, він поділяє, хоча з часом і більш обережно, поширену думку щодо прийняття православ'я Альгірдасом [1.-С.6, 35; 2.-С.18; пор.: 17.-Т.V.-С.32-33; 18.-С.268; 15.-С.117; 6.-С.104-105; 7.-С.97-98; 19.-С.114; 20.-С.92; 21.-С.156-157, 159; 22.-С.105]. Тут, як і в багатьох випадках, Барбашев полемізує з польським істориком К. Шайнохою, що заперечував факт хрещення Альгірдаса [23.-Т.I.-С.305-306, 336-337].

Зауважимо, що О. Барбашев, як і багато дослідників, зокрема сучасних, приймає як рік народження Йогайли (Ягайла), сина Альгірдаса, 1348 р. [1.-С.18], тоді як в дійсності, і про це історик також згадує [2.-С.18], його мати, Уляна Олександрівна тверська, вийшла заміж за Альгірдаса пізніше [24.-С.59; 25.-Т.V.-С.226-227; 26.-С.215; 27.-Т.X.-С.221].

Докладно описані істориком перипетії внутрішньополітичної боротьби у ВКЛ по смерті Альгірдаса (1377): тоді, за формулюванням Барбашева, Кястутіс "погодився визнавати Ягайла наступником Ольгерда на великому княжінні у Вільні" [2.-С.24]. Він помилково приписує, слідом за багатьма істориками, участь в Куликовській битві 1380 р. на боці Москви, замість Дмитра Ольгердовича трубчевського, його братові – Карібутасу (Корибуту)-Дмитру новгород-сіверському [28.-С.124,157; 1.-С.21]. Останнього Барбашев вважав брянським князем [1.-С.19]; пізніше ця помилка була ним виправлена [2.-С.23-24].

Значне місце приділене полеміці зі спробою Шайнохи зняти з Йогайли провину в смерті Кястутіса [1.-С.15-16, 23-25; 23.-Т.I.-С.351-353].

Торкаючись мотивів, що спонукали Йогайлу піти на примирення з Витаутасом, який протягом 1382-1384 рр. змушений був перебувати в орденських землях, Барбашев схильний виділяти в якості головної причини тодішні литовсько-польські відносини. На його думку, контакти з Малопольщею стосовно кандидатури Йогайли могли розпочатися раніше, ніж прийнято вважати. При цьому ініціатива належала саме полякам [1.-С.30-31; 2.-С.25; пор.:

18.-С.292; 19.-С.138; 20.-С.111]. Надія ж на польський трон зробила Йогайлу більш поступливим і змусила коштом частини ВКЛ примиритися з Витаутасом, щоб не ризикувати всією державою.

Що стосується справи хрещення Витаутаса, то Барбашев вказує, що вперше воно відбулося за католицьким обрядом 21 жовтня 1383 р.; православ'я ж і ім'я "Олександр" він прийняв між 1383 і 1386 рр., вже перебуваючи в Литві [1.-С.27, 32, 135-137].

На думку О. Барбашева, важко визначити, був Йогайла перед 1386 р. поганином [23.-Т.П.-С.140-143] чи православним [17.-Т.V.-С.57; 29.-С.175; 18.-С.293; 21.-С.139-140, 158; 28.-С.168]; усе ж більш вірогідним він вважає друге, з огляду, зокрема, на вищезгадану вимогу Йогайли до Витаутаса перейти в православ'я [1.-С.34-35; 2.-С.25]. Можливо, це, навпаки, мало забезпечити великокнязівську владу від зазіхань з боку Кейстутовича? [22.-С.105]. Що ж до хрещення за східним обрядом Йогайли, то, ймовірно, мав рацію М. Грушевський, зауважуючи, що "це а ргіогі зовсім правдоподібно, хоч він і не маніфестувався своїм хрещенням" [30.-С.96].

Характеристика Андрія Ольгердовича полоцького як "захисника православ'я" в боротьбі з Йогайлою після Кревської унії, як видається, засвідчує притаманну російським історикам схильність гіперболізувати релігійні мотиви; варто згадати хоча б, що ворожість Андрія до молодшого брата виявилася відразу по вступі останнього на вільнюський стіл, коли про жодну загрозу православ'ю не йшлося. Більше того, є вагомі підстави вважати, що в боротьбі 1381-1382 рр. саме Йогайла до певної міри уособлював "руське начало" у ВКЛ; знаменно також, що його брат і найближчий підручний Скіргайла (Скиргайло) був ревним послідовником східного обряду.

Визначаючи склад уділу Витаутаса після його повернення (1384 р.), Барбашев вказує, що головна частина його "отчини" – Тракай – залишилася в руках Скіргайли, а використовуваний титул князя тракайського мав лише підкреслити претензії Кейстутовича [1.-С.37-38].

З цим пов'язане і важливе питання щодо становища, яке займав Скіргайла у ВКЛ після 1386 р. Багато хто вважав, що Йогайла призначив його великим князем [18.-С.294; 31.-С.271; 21.-С.195-196, 202; 32.-С.266-267; 8.-С.122]. Аналізуючи документи 1386-1392 рр., Барбашев доводить, що Скіргайла і після 1388 р. не був великим князем, а управляв лише наданим йому уділом [1.-С.39, 138; 2.-С.26], не маючи, зокрема, влади над Вільнюсом. Щодо окремих випадків титулування його великим князем, наприклад, у вересні 1386 р. [33.-№37.-С.70; 34.-С.72], то Барбашев слушно вказує на синхронний аналогічний приклад стосовно Витаутаса, зазначаючи, що це було лише почесним іменуванням [1.-С.139]. Перелік подібних прикладів можна продовжити: так іменували себе свого часу і Любартас-Дмитро [33.-№19.-С.38], і Андрій полоцький. Малоймовірно, на думку Барбашева, і призначення Скіргайли намісником ВКЛ; йому хіба що могло бути неофіційно доручене тимчасове відання литовськими справами [1.-С.139-140]. В той же час автор довіряє звістці Длугоша про передачу наприкінці 1390 р. всього ВКЛ в управління Яшку Олесницькому.

Невдоволені претензії Витаутаса на Тракай і взагалі суперництво зі Скіргайлою, підкреслює Барбашев, обумовили новий акт його боротьби з Йогайлою (1390-1392) [1.-С.48; 2.-С.27]. При цьому історик вказує на тенденційність відомих характеристик Скіргайли, що походять з католицького табору; до речі, надзвичайно подібну отримав пізніше і його молодший брат Швітрігайла (Свидригайло).

Необґрунтовані, на переконання Барбашева, твердження Шайнохи і Стадницького [32.-С.247], нібито певний час великим князем був інший брат Йогайли – "Вігунд"-Олександр; в дійсності він підпорядковувався згаданому Я. Олесницькому, а те, що він був улюбленцем Йогайли, могло спричинити чутки про відповідні плани [1.-С.144-146]. Тому смерть цього князя навесні 1392 р. полегшила примирення Йогайли з Витаутасом; ходили навіть чутки про причетність останнього до цієї смерті; з точки зору Барбашева, не менш ймовірним є отруєння Вігунда литовцями за його прихильність до поляків.

Не виключеним вважає автор і те, що в переговорах 1392 р. йшлося не тільки про повернення Витаутасу “отчини”, а й визнання його великим князем; останнє, проте, трималося в таємниці від Скіргайли [1.-С.61-62]. Внаслідок Острівської угоди, на думку Барбашева, Витаутас став великим князем. Цей помилковий погляд був тривалий час загальноприйнятий в літературі [17.-Т.V.-С.86; 29.-С.175; 31.-С.278-279; 23.-Т.ІІ.-С.399; 19.-С.156; 20.-С.125; 35.-С.37; 36.-С.239; 37.-С.45; 38.-С.607; 39.-С.359; 40.-С.100] навіть після того, як це в 1894 р. переконливо спростував А. Левицький [31.-С.139-141, 147, 468-469; 10.-С.79-80].

Основною справою на початку правління Витаутаса було підпорядкування непокірних удільних князів. Велику кількість невдоволених серед них автор пояснює тим, що великокняжа гідність була надана не комусь з Ольгердовичів, а Кейстутовичу [1.-С.66]. Внаслідок рішучих дій останнього за кілька років були вигнані чи переміщені зі своїх уділів всі найбільш впливові князі, за винятком Скіргайли. Щоправда, Ф. Леонтович, а в наш час О. Русина висловили сумнів в існуванні у Витаутаса чітко усвідомленого плану централізації ВКЛ [36.-С.30-31; 41.-С.99; 42.-С.82-83].

Скіргайла завдяки підтримці Йогайли і руського елементу та власним здібностям був найбільш небезпечним для нового правителя Литви. Тому раптову смерть Скіргайли, яку Барбашев датує то 1395 [1.-С.71; 2.-С.30], то 1396 р. [1.-С.19], історик пояснює отруєнням за намовою Витаутаса [1.-С.71]. Проте широкої підтримки [43.-С.99] ця гіпотеза не отримала; Грушевський зазначав, що “на такі здогади історик не має найменшого права” [30.-С.176; 44.-С.31]. Не менш вірогідно, що це могло бути помстою з боку колишнього володаря Києва Володимира Ольгердовича [42.-С.81].

Становище Витаутаса визначалося тим, що на момент угоди 1392 р. влада Йогайли над ВКЛ була сумнівною, внаслідок опозиції з боку як литовців, так і руських. Невизначеність у литовсько-польських відносинах зберігалася і протягом 1392-1399 рр.; до цього додавалися ще й непорозуміння з приводу Поділля, західна частина якого, доводить Барбашев, також належала Литві [1.-С.147]. Особливо ж загострила стосунки вимога данини з руських земель ВКЛ Ядвігою в 1398 р.; це, вважає Барбашев, могло статися і мимо волі “завжди прихильного” до Литви Йогайли, який дбав переважно про особисті, а не польські інтереси [1.-С.74-75]. Наслідком стала Салінська угода ВКЛ з Орденем в жовтні 1398 р., скерована, хоч і непрямо, проти Польщі. По її укладенні Витаутас був проголошений своїм оточенням литовсько-руським королем [див.: 45]; це, однак, за оцінкою історика, не мало практичних наслідків.

Окрім конфлікту з Польщею, до угоди 1398 р. Витаутаса спонукала і зацікавленість східними справами – відносинами з державними утвореннями Великої Росії і особливо з татарами. Тоді ж відбулося і примирення зі Швітрігайлою; останній, за оцінкою Барбашева, відігравав тоді роль, аналогічну ролі Витаутаса стосовно Йогайли перед 1392 р. [1.-С.72].

Щодо реальності існування далекосяжних планів Витаутаса і Тохтамиша (“аз ты посажу в Орде на царстве, а ты мене посади на Москве на великом княженіи на всеи Русской земли” [46.-С.395; 24.-С.103; 47.-С.72-73; 48.-С.229], які дехто з істориків вважає виявом “общерусской” програми Витаутаса [49.-С.76-77; 50.-С.225-228], Барбашев утримується від остаточного судження. Видається, що мають рацію дослідники, які піддають сумніву ці звістки [42.-С.89-90].

Мотиви пасивності поляків у кампанії 1399 р. історик пояснює небажанням надмірного посилення ВКЛ, проводячи паралель з діями Витаутаса в 1410 р. (про це нижче). Речником такого курсу, на його думку, була насамперед Ядвіга, а не Йогайла. Щодо звістки Длугоша про пожиттєве надання Витаутасу в 1399 р. всього ВКЛ, Барбашев гадав, що тут йдеться про акт 1401 р.; М. Чубатий натомість вважав, що це могло статися внаслідок бажання Витаутаса порозумітися зі своїм кузеном напередодні битви на Ворсклі [1.-С.99; 16.-Т.СXXXIV-СXXXV.-С.49].

Катастрофа 1399 р. спричинила значні зміни у становищі Витаутаса, хоча й тимчасові. Зокрема, були відкладені до кращих часів широкі східні плани. Виявом зближення з

Польщею (чому сприяла і смерть Ядвіги) стала Вільнюсько-Радомська унія 1401 р. О. Барбашев підкреслює, що, попри зовні добровільну форму, вона в дійсності була вимушеним наслідком подій 1399 р.

Не надто певним було і внутрішнє становище у ВКЛ. Лише після остаточного прилучення Смоленська в 1404 р. (його Барбашев зачисляє до “Східної Русі”), яке завершило “об’єднання Литви”, і ув’язнення в 1409 р. Швітрігайли позиції Витаутаса достатньо зміцніли для відновлення наступу на сході, насамперед на Новгород і Псков. Проте невдовзі добрі відносини з державами Великої Росії були відновлені; це, а також зближення з татарами мало причиною загострення відносин з Орденем.

Барбашев виділяє 4 періоди стосунків з останнім від 1399 р. до “Великої війни”: два відносно дружні (1399-1401 і 1404-1409) і два ворожі (1401-1404 і з 1409 р.) [1.-С.120]. Головним приводом до цього стали суперечки за Жемайтію; відновлення ж боротьби за неї стало можливим завдяки зближенню ВКЛ з Коронаю і безпеці зі сходу. Заради цього Витаутас відмовився навіть від пропонованої йому вже в лютому 1409 р. угорським королем і майбутнім імператором Зігмундом (Сигізмундом) королівської корони.

Щодо Грюнвальдської (Танненберзької) битви, то Барбашев шляхом ретельних підрахунків доводить, що руські сили в ній за чисельністю не поступалися польським [2.-С.58-61], а їхня роль у перемозі, особливо смоленських полків, була не меншою. За загальним “моральним значенням” для “слов’янства” історик порівнює її з Куликовською битвою; він характеризує її як зіткнення Заходу зі Сходом, лицарського Середньовіччя, що не знало політичної і національної єдності, з “молодими народами” – репрезентантами Нового часу [2.-С.34-36].

Визначаючи причини, що не дали змоги розвинути успіх і врешті призвели до відносно вигідного для Ордену Торунського миру (1411), Барбашев не погоджується з польськими хроністами (Длугош, Кромер) і деякими істориками (Ст. Смолька), що основну провину покладали на Витаутаса. Він визнає, що литовський господар не бажав повного знищення Ордену, воліючи зберегти його як противагу Польщі – найсильнішому тепер сусідові і єдиній загрозі самостійності ВКЛ, і пошесть у війську була лише формальним приводом [1.-С.129-130; 2.-С.100-101]; проте головна причина невдач, вказує він, полягала в слабкості державної і військової організації Корони, її нездатності скористатися плодами перемоги.

Вага як Литви, так і Польщі в загальноєвропейській політиці значно зросла завдяки переможній війні. Одним з виявів цього став підвищений інтерес імператора Зігмунда до контактів з Витаутасом, кінцевою метою яких було усамотійнення ВКЛ від Польщі.

Безперечно, робить висновок Барбашев, союз приніс значну зовнішньополітичну користь і Литві, і Короні. Проте ціною стала подальша “асиміляція” першої за польськими зразками, розпочата ще Кревською “політико-династичною унією”, а також відчуження між католиками і православними і обмеження господарської влади боярством, в чому була зацікавлена Польща, щоб запобігти єдності Литви і її відокремленню. Це вилилося в Городельський акт. Він, як і угода 1401 р., йшов “врозріз із загальною політикою Вітовта стосовно Польщі” [2.-С.265] і також був вимушеною поступкою в умовах послаблення потенційного союзника – Ордену. Безпідставне, на думку Барбашева, твердження Шайнохи (слідом за Длугошем), нібито ініціатива акту 1413 р. виходила від Зігмунда [23.-Т.ІІ.-С.653-654, 656; 2.-С.122]; в дійсності він був прямим продовженням перших двох уній. Таким чином, з 1410 р. відбувається певний поворот в політиці великого князя Литви, коли на перший план виходять його відносини з Коронаю [1.-С.17].

Індиферентність Витаутаса до релігійних питань і розуміння потреби об’єднання всіх сил ВКЛ змушували його протидіяти згаданим тенденціям у внутрішньому житті Литви, хоча цьому не завжди сприяли обставини. Зокрема, політичними мотивами, бажанням забезпечити потреби своїх православних підданих пояснює Барбашев утворення самостійної митрополії на чолі з Григорієм Цамблаком (1415). На його думку, нема підстав

бачити в цих подіях прагнення Витаутаса до церковної унії, як це робили деякі дослідники (Я. Каро, В. Васильєвський) [1.-С.131-135; 2.-С.186, 263-264; пор.: 51.-Т.I.-С.11-13].

Помітний і відхід автора від стереотипної гіперболізації католицької ревності Йогайли, якій віддав данину навіть В. Антонович [52.-С.268-270]. У дійсності Ольгердовича, як і Витаутаса, цікавили не догмати, а політичні дивіденди [21.-С.193-194; 53.-С.4-5]. Але першого стримувало могутнє польське духовенство; це й визначило нерішучість Йогайли у справі чеської корони, яка була однією з пріоритетних у відносинах ВКЛ і Польщі із Західною Європою в 1420-ті роки, і переадресування її на розсуд Витаутаса. Це, а також питання про четвертий шлюб Йогайли, за оцінкою Барбашева, насамперед спричинило загострення відносин великого князя з “патріотичною” партією Польщі на чолі зі Збігневом Олесницьким [2.-С.150]. Взагалі в цей період Витаутас мав значний вплив на внутрішні справи Польщі і особисто на Йогайлу; в той же час автор, слідом за Н. Молчановським, припускає існування таємних планів польського короля і панів щодо захоплення Поділля [54.-С.283; 2.-С.178].

Активізацію західної політики Витаутаса в останні роки його життя зробило можливим зміцнення його позицій на сході. Це стосується й особливо дружніх відносин з Москвою, які Барбашев навіть вважає за можливе кваліфікувати як “протекторат” над останньою за правління онука Витаутаса Василя II [2.-С.263]; і визнання литовської зверхності Рязанню [55.-№25-26.-С.67-69] (історик датує її 1427 р.); і тісного зв'язку із Тверрю [56.-С.192-193]. Вказує історик і на наявність впливової литовської партії у “Волзькій Орді” [2.-С.187].

Мельненський мир з Орденом 27 вересня 1422 р., що остаточно закріпив за ВКЛ Жемайтію, знаменував нове зближення з лицарями, що вже не переривалося до смерті Витаутаса. Воно, як і раніше, використовувалося для відособлення Литви від Корони; також, задля ще важливішого порозуміння із Зігмундом, литовський господар припинив допомогу гуситам, хоча це, на думку Барбашева, й не знаменувало повного розриву між ними. За оцінкою автора, в 1429-1430 рр. утворюється “в певному сенсі дипломатичний союз проти Польщі” Витаутаса, Зігмунда і магістра Пауля Руссдорфа [2.-С.236].

Центральним питанням після Луцького з'їзду 1429 р. стає ідея коронації Витаутаса, яку активно підтримував Зігмунд. На думку А.Прохаски, вся “інтрига” зі справою литовської корони була зініційована імператором і Орденом, а Витаутас виявився лише їх знаряддям [57.-С.3; пор.: 58.-С.89-90]; ця точка зору викликала рішучу й обґрунтовану критику з боку М. Дашкевича [8.-С.130,59].

Барбашев визнає, що спротив Польщі, де відбулося зближення між Йогайлою і “баронами” перед небезпекою коронації Витаутаса, дещо похитнув рішучість останнього. Цьому сприяла й позиція папи, ймовірно, не без участі поляків [2.-С.255]. Очевидно, історик вважав Зігмунда активнішим прибічником рішучих дій, аніж самого Витаутаса, який в останні дні життя піддався впливу Йогайли й коронної канцелярії на чолі з Олесницьким; в той же час він зауважує, що лише хвороба й смерть стали на заваді здійсненню справи коронації [2.-С.263].

Оцінюючи правління Витаутаса в цілому, Барбашев характеризує його як “нову добу” в історії Литви; в той же час він визнає, що безпрецедентна могутність ВКЛ відійшла в небуття разом з її творцем [1.-С.8, 12]. Але, на думку історика, це лише засвідчує масштаб особистості Витаутаса. До того ж його діяльність значно уповільнила фактичну реалізацію литовсько-польської унії, що мало велике значення, особливо для руського елементу ВКЛ.

Підсумовуючи вищевикладене, слід погодитися з деякими оцінками, даними дослідженням О. Барбашева вже сучасниками. Використання автором величезного джерельного матеріалу носить переважно характер хронологічного викладу маси фактів, причому, попри наміри історика [1.-С.VI], не завжди критичного; праця рясніє повторами, поверненнями до вже висвітлених сюжетів. Втім, згаданий недолік є логічним результатом панування позитивістських підходів у тогочасній історіографії. Помітне й обмеження переважно військово-дипломатичною історією, мала увага до внутрішнього розвитку ВКЛ

цієї доби, що, однак, має об'єктивною причиною характер джерельної бази дослідження. У цілому ж, безумовно, праця О. Барбашева не може не бути визнана помітним історіографічним фактом і віхою в становленні російської литuanістики.

Джерела та література

1. Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы (1410 г.). – СПб., 1885.
2. Барбашев А. Витовт. Последние двадцать лет княжения. 1410-1430. – СПб., 1891.
3. Барбашев А.И. Летописные источники для истории Литвы в средние века. – СПб., 1888.
4. Барбашев А. Мелкие исторические заметки. – СПб., 1905.
5. Каманин И. [Рец.:] А. Барбашев. Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы (1410 г.). – СПб., 1885 // Киевская старина. – 1885. – №9.
6. Антонович В.Б. История Литовской Руси. Лекции 1881-1882 г. – К., 1882.
7. Антонович В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV столетия. – К., 1878. – Вып. 1.
8. Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства. – К., 1885.
9. Беляев И. Рассказы из русской истории. – М., 1865. – Кн. I.
10. Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. – М., 1939. – Т. II. – Вып. 1. Западная Русь и Литовско-Русское государство.
11. Данилевич В. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. – К., 1896.
12. Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской. – М., 1997.
13. Никитский А.И. Кто такой был Гедимин? // Русская старина. – 1871. – №8.
14. Бобржинский М. Очерк истории Польши (Dzieje Polski). – СПб., 1891. – Т. II.
15. Stadnicki K. Olgiard i Kiejstut synowie Gedymina w. xiecia Litwy. – Lwow, 1870.
16. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в. // ЗНТШ. – 1924. – Т. CXXXIV-CXXXV; 1926. – Т. CXLIV-CXLV.
17. Карамзин Н.М. История государства Российского: В 12 т. – М., 1992-1993. – Т. IV-V.
18. Соловьев С.М. История России с древнейших времен // Сочинения: В 18 кн. – М., 1988. – Кн. II. – Т. 3-4.
19. Коялович М.О. Лекции по истории Западной России. – М., 1864.
20. Коялович М.О. Чтения по истории Западной России. – 4-е изд. – СПб., 1884.
21. Смирнов М. Ягелло-Яков-Владислав и первое соединение Литвы с Польшею. – Одесса, 1868. – Ч. I.
22. Smolka St. Rok 1386. W pieciowiekowa rocznice. – Krakow, 1886.
23. Шайноха К. Ядвига и Ягайло. – СПб; М., 1880-1882. – Т. I-II.
24. Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – СПб., 1848. – Т. IV. Новгородские и псковские летописи.
25. ПСРЛ. – СПб., 1851-1853. – Т. V-VI. Софийские летописи.
26. ПСРЛ. – СПб., 1856. – Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку.
27. ПСРЛ. – М., 1965. – Т. IX-X. Патриаршая или Никоновская летопись.
28. Иловайский Д. История России. – М., 1884. – Т. II.
29. Устрялов Н. Русская история. – 5-е изд. – СПб., 1855. – Ч. 1. Древняя история.
30. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К., 1993. – Т. IV.
31. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453. – Львов, 1863.
32. Stadnicki K. Bracia Wladyslawa-Jagielly Olgiardowicza krola Polski, wielkiego xiecia Litwy. – Lwow, 1867.
33. Грамоти XIV ст. (Пам'ятки української мови). – К., 1974.
34. Смоленские грамоты XIII-XIV веков. – М., 1963.
35. Бестужев-Рюмин К. Русская история. – СПб., 1885. – Т. II. – Вып. 1.

36. Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства. – СПб., 1894.
37. Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910.
38. Пичета В. Литовско-польские унии и отношение к ним литовско-русской шляхты // Сборник статей, посвященных В.О. Ключевскому. – М., 1909.
39. Пичета В.И. Литовско-Русское государство // Русская история в очерках и статьях / Под ред. М.В. Довнар-Запольского. – М., [1910]. – Т. II.
40. Лаппо И.И. Западная Россия и ее соединение с Польшею в их историческом прошлом. Исторические очерки. – Прага, 1924.
41. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998.
42. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. (Україна крізь віки. – Т. 6). – К., 1998.
43. Kochanowski J.K. Witold wielki książe litewski. Studium historyczne. – Lwow, 1900.
44. Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. – Одесса, 1912. – Т. I. Литовский период.
45. Барвінський Б. До справи проголошення Витовта литовським королем 1398 р. // Барвінський Б. Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси. – Жовква, 1908. – Ч. I.
46. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л., 1950.
47. ПСРЛ. – СПб., 1859. – Т. VIII. Продолжение летописи по Воскресенскому списку.
48. ПСРЛ. – М.; Л., 1949. – Т. XXV. Московский летописный свод конца XV века.
49. Греков И.Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV-XVI вв. – М., 1963.
50. Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV-XV вв.). – М., 1975.
51. Коялович М. Литовская церковная уния. – СПб., 1859-1861. – Т. I-II.
52. Антонович В.Б. Очерк отношений Польского государства к православию и православной церкви // Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – Т. 1.
53. Любавский М. К вопросу об ограничении политических прав православных князей, панов и шляхты в Великом княжестве Литовском до Люблинской унии // Сборник статей, посвященных В.О. Ключевскому. – М., 1909.
54. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. (Преимущественно по летописям). – К., 1885.
55. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI вв. – М.; Л., 1950.
56. Борзаковский В.С. История Тверского княжества. – СПб., 1876.
57. Prochaska A. Ostatnie lata Witolda. Studium z dziejow intrygi dyplomatycznej. – Warszawa, 1882.
58. Лелевель И. Краткие очерки истории польского народа. – СПб., 1862.
59. Дашкевич Н. Политические замыслы Витовта. (Прохаска: Ostatnie lata Witolda, Warszawa 1882). – К., 1883.

SUMMARY

The article analyses two monographs of the Russian historian A.I. Barbashev (1858-?), dedicated to the history of the Grand Duchy of Lithuania at the period of reign of Vitautas (1392-1430). There were investigated conceptions of the research, its place in the East-European lithuanistics, its effect to the further researches of these problems. It was pointed out the achievements and mistakes of the author and some disputable problems.